

А. В. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

(Київ)

ЗЕМЛЕРОБСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ ПЕРШИХ СТОЛІТЬ НАШОЇ ЕРИ НА р. ІНГУЛЬЦІ

Понад сто років досліджуються античні міста Причорномор'я. Історію таких міст, як Ольвія, Пантикапей, Херсонес тощо висвітлено так докладно, що певні історичні факти з'ясовано у межах чверті століття. Проте багато відомих поселень цього ж часу на пониззі Дніпра, Інгульця, навіть периферія самої Ольвії досліджені ще мало.

За дореволюційних часів це мало своє пояснення; вважали, що античні міста-колонії Причорномор'я належали Греції і Риму, а тому й вивчали їх без всякого зв'язку з історичним розвитком населення Причорномор'я.

Але буржуазний погляд на ці міста-колонії як на античні торговельні осередки, що були центром культури для населення причорноморських степів, радянською наукою відкинутий. Радянська наука розглядає ці міста як торговельні осередки змішаного скіфо-грецького та сармато-римського населення. Тим самим, звичайно, відкинуто твердження буржуазної науки про однобічний вплив Греції та Риму на населення наших степів, відкинуто, так би мовити, „культуртрегерство“ греків та римлян.

Тепер античні міста-колонії розглядаються як своєрідні осередки культурного розвитку населення Причорномор'я. Отже, у зв'язку з цим, вивчаються не тільки античні міста причорноморських степів, а й численні поселення цього часу з їх населенням, яке Геродот називає мікселінами, тобто змішаним населенням, з певними своєрідними культурними особливостями, що встановилися внаслідок обоюдної впливу.

Отже, для того щоб зрозуміти історичний розвиток населення Причорномор'я, треба досліджувати не тільки античні міста та курганні поховання кочового населення наших степів, а й поселення землеробського типу.

Незважаючи на те, що ряд таких поселень нижньої течії Дніпра вже було відкрито В. І. Гошкевичем та Г. Л. Скадовським, а по р. Інгульцю автором цих рядків, досі тільки частина таких поселень пере-

ферії власне самої Ольвії, звернула на себе увагу дослідників. Між тим, без вивчення поселень цього типу не можна розкрити справжньої картини історичного розвитку населення причорноморських степів цього часу, як не можна правильно висвітлювати і історичні явища міст-колоній.

Розуміючи саме так завдання вивчення культурно-історичного розвитку населення причорноморських степів за античного періоду, автор подає наслідки власних дослідів одного з таких селищ на р. Інгульцю.

Ще в 1923—1926 рр. автор цієї статті розвідав ділянку р. Інгульця — від єврейської колонії Мала Сейдеменуха до с. Роксандрівки.

На цьому просторі по обох берегах р. Інгульця було виявлено до двох десятків селищ різного часу. Деякі з них існували тут ще за бронзової доби, але основна маса їх належала до скіфо-сарматських часів.

Одне з цих селищ на правому березі р. Інгульця проти наплавного моста с. Отбідо-Василівки, Миколаївської області, і було досліджене.

Селище це розташоване на мису, похилому з півночі на південь у напрямі до річки, а частково й на терасі, що прилягає до цього мису.

На захід і схід від мису простягаються величезні, придатні для землеробства надзаплавні блукви. Кращого місця для оселення, здається, не могло й бути: південний схил, родючі блукви, річка, що була зручним шляхом сполучення з Ольвією.

Селище дуже зруйноване місцевим населенням, яке вибирало каміння з давніх будівель. У західній його частині було ще й глинище, яке теж сприяло руйнуванню селища.

На поверхні в багатьох місцях було досить чітко видно каміння фундаментів багатьох будівель та завалів від стінок, що впали. Це дало можливість виявити не тільки окремі будівлі, а навіть скласти план розташування їх у певному порядку (рис. 1).

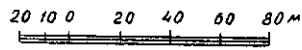
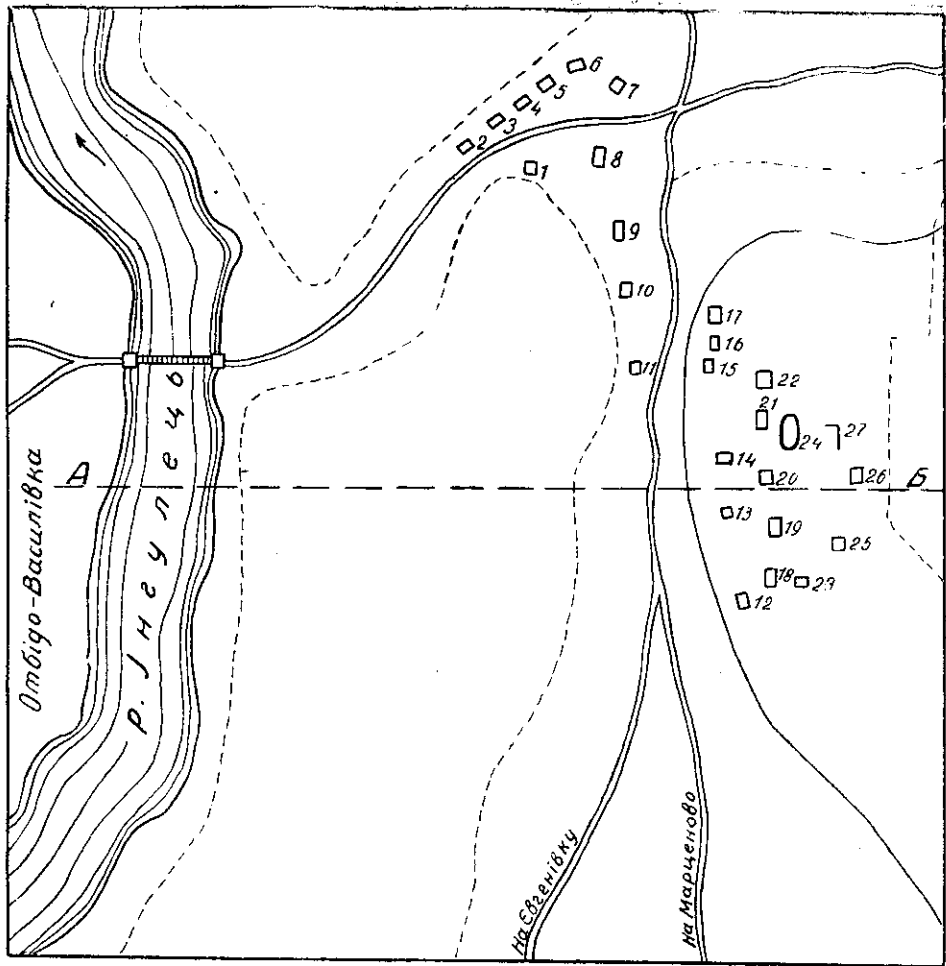
Були досліджені рештки чотирьох будівель та одна зернова яма.

Розкоп I (рис. 1, 19). На тих місцях, де раніш були будівлі, зараз височили земляні горбочки, в яких видно каміння. В одному з таких горбочків нещодавно брали камінь, внаслідок чого залишилися рівчаки.

На місці цих рівчаків колись був фундамент будівлі чотирикутної форми, стіни якої розташовані на північ, схід та захід. Південної стіни цієї будівлі зовсім не було. По цих рівчаках обміряли будівлю в плані. Північний бік завдовжки 5,82 м; західний 5,88 м; східного була лише частина, завдовжки близько 5 м. Очевидно, вихід з будівлі йшов до річки, тобто на південь. У горбочку, поза будівлею, знайдено каміння, що являло собою східну частину стінки довжиною 1,5 м (рис. 2, 1, А). Ширина цієї стінки 0,7 м, висота 0,35 м. Слідів цементування або заливки глиною не виявлено.

У південно-західному та північно-західному кутках теж лишилися трохи каміння від стінок. Стінки були складені не з обробленого каменю, а з штучно підбраного, досить майстерно зв'язаного між собою.

Всередині будівлі знайдено лише окреме каміння. У західній частині будівлі нічого не виявлено, а в східній виявлений майданчик еліптичної форми розміром 1,5 × 1,2 м, складений з невеликих, тонких кам'яних

Профіль по АБ

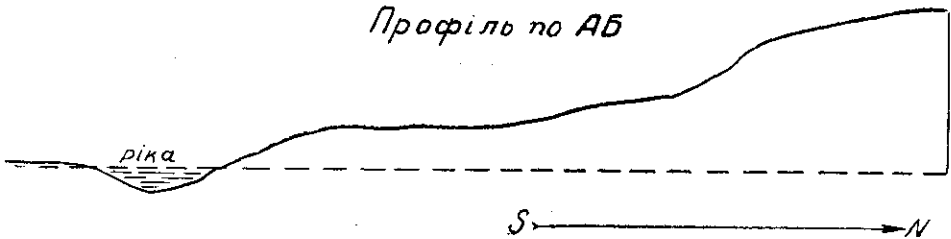

Рис. 1. План розташування селища.

плашок, на яких були сліди вогню у вигляді сажі. Ці плашки були вкриті дуже обпаленою глиною з відбитками прутиків чи очерету (рис. 2, 1, В). Очевидно, це — залишки печі.

На майданчику знайдено два денця від сірого ліпного місцевого посуду й окремі фрагменти від стінок цих же посудин.

Трохи далі на південь від майданчика (В) знайдено фрагменти такого ж посуду, а також частини від посуду з сірої глини, зробленого вже на гончарському крузі. Долівкою будівлі служила поверхня землі і ніякої обмазки або викладки не було.

Розкоп II (рис. 1, 2). Ця будівля належала до нижньої частини селища. В цьому місці видно чималий горбик, який начебто складався з двох горбочків, з'єднаних перемичкою.

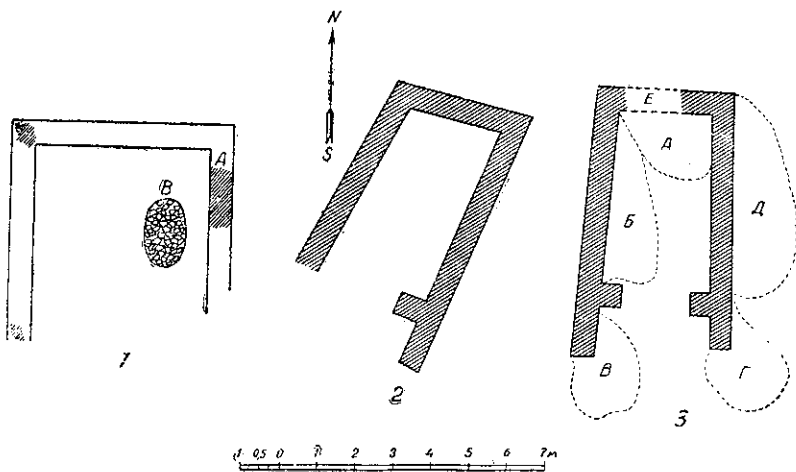

Рис. 2. Залишки фундаментів жител.

Місцеве населення розповідало, що з цього місця було взято багато каміння, навіть чималі кам'яні плахи. Дійсно, це місце було досить перерите. Тут на кожному кроці траплялися фрагменти від посуду п'яти сортів: 1) сірого, грубого, з дуже ніздрюватою зовнішньою поверхнею, зробленого на гончарському крузі, на зовнішній поверхні якого є оперізуючі риски; 2) сірого, менш грубого, теж зробленого на гончарському крузі, не ніздрюватого, з поверхнею шершавоматовою (великий посуд), іноді глянцевою; 3) сірого, простого лаку; 4) фрагмент місцевого простого посуду, ліпного, не орнаментованого; 5) від амфор жовтої та червоної глини. Тут же було знайдено два фрагменти від амфор (частини горла) з літерами, написаними червоною фарбою. На одному фрагменті була літера Е, а на другому якийсь нерозбірливий напис (рис. 3). Траплялося й каміння, але воно було розкидане й кладки собою не являло.

Тут же виявлені шматки обпаленої глини з відбитками на ній прутиків чи очерету, кістки коня та великої копитної тварини (бика).

Землю було вибрано аж до води (вода близько); земля вся була рушена і мала культурні рештки.

Розкоп III (рис. 1, *А*). Ця будівля знаходилась у горішній частині селища і являла собою значний горбик у вигляді еліпса, в якому було помітно каміння, причому в одному місці каміння лежало так, немов це була частина стіни.

У цій частині горбика виявлена частина стіни, по якій вже знайдені й інші стіни. За довжиною будівля розташована теж з півночі на південь.

Всередині будівлі, у місцях *А* і *Б* (рис. 2, 3) було виявлено каміння, так само, як і в місцях *В*, *Г*, *Д*, поза будівлею. Це каміння лежало у вигляді панцирної кладки (налягало одне на одне).

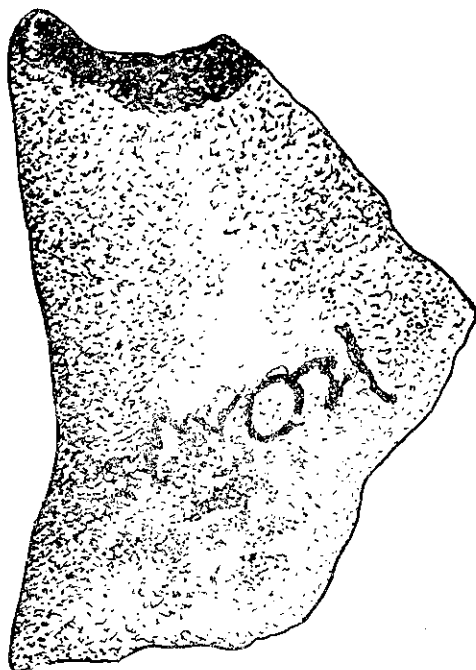

Рис. 3. Фрагмент амфори з написом.

Коли все місце було зачищене, то виявилося, що це каміння є рештками стіни, що впала у напрямі поверхні мисика. Падаючи, каміння утворило собою немов панцирну кладку; те, що лежало найвище, упало найдалі, а решта зсунулася на нього. Каміння, що лежало в місці *А*, упало з північної стіни, в місці *Б* — з західної стіни, у *В* — з південної частини західної стіни, в *Г* — з південної частини східної стіни і, нарешті, в *Д* — з північної частини східної стіни (рис. 2, 3).

Коли все було вибрано і зачищено, то виявилось, що довжина північної стіни зовні 3,6 м (частини її не було), східної 6,7 м, західної 7,2 м. Ширина кладки нерівномірна, приблизно 0,6 м.

Будівля була трохи крива, бо північно-східний кут дорівнював 100° , а північно-західний майже 90° , тому й південна частина її була ширша від північної.

З південного боку стіни зовсім не було; тут був вихід з будівлі до річки. Приблизно в останній чверті на південь як від західної, так і від східної стіни виходили причілки всередину будівлі, які розподіляли її на дві частини — північну, більшу (житлова кімната) і південну, меншу (сіни). Ці причілки мали таку довжину: західний 0,8 м, східний 0,6 м. Отже, весь вихід на південь був завширшки 1,5 м, що, мабуть, чимось затулявся (рис. 2, 3).

У місці *E* північна стіна не простежувалась на протязі 1,4 м.

Кладка в цих стінах була тієї ж структури, як і в інших будівлях, причому кути не в'язалися, а каміння лише шільно прикладалося. Ніякої обмазки тут не виявлено.

З західного боку коло цієї будівлі починалась друга будівля такої ж форми, з тією лише різницею, що стіни її були повернуті більше на захід (рис. 2, 2). Кут східної стіни починався на півночі коло кінця західної стіни першої будівлі. Вся стіна стояла під кутом і від кінця західної стіни першої будівлі південний кінець її вже був на віддалі 2 м. Північно-західний кут її був більший як 90° , а північно-східний менший як 90° , тому вона була не прямокутна, а розширювалась на південь.

Східної стіни лишилося 7,4 м, з таким же виступом у південній чверті, а західної — лише 5,5 м (рис. 2, 2).

Всередині цієї будівлі теж було багато каміння, яке попадало з стін. Воно заповнювало собою також і простір між цими будівлями.

В самих будівлях було знайдено лише невеликий фрагмент від амфори та кілька фрагментів місцевого ліпного посуду. Зовні коло стін знайдено кілька фрагментів від амфор та місцевого ліпного посуду. Недалеко від цих будівель знайдено невеликий трикутний камінь, в якому було видобано поглиблення.

Ніяких слідів від даху не знайдено. Відсутність знахідок дерева свідчить про те, що будівля, очевидно, вкривалась очеретом. Судячи ж по тій кількості каміння, що попадало з стін, можна припускати, що будівля була невисока, не більше 1,5—2 м. Розкопки цього селища дали цікаві дані щодо форми будівель тих часів і виявили, що будівлі ці, як правило, були розташовані рядками на деякому віддаленні одна від однієї і обернуті виходом до півдня, тобто до річки.

Розкоп IV (рис. 1, 27). Цей розкоп почали копати там, де в землі було видно каміння, що лежало рядком і могло бути частиною стіни будівлі. Розкоп дійсно виявив, що це каміння було частиною західної стіни якоїсь будівлі, довжиною щось із 10 м. Від північної стіни лишилася тільки незначна частина у вигляді окремих каменів протягом 4—5 м, яка під прямим кутом виходила на схід. Ширина цієї стіни була 0,55 м. Під час зачистки знайдено тільки фрагмент від ручки амфори.

Розкоп V. Коло будівлі № 17 (рис. 1, 17), яку ще не розкопано, з півночі було знайдено зернову яму, що починалась з поверхні землі і йшла в глиняний ґрунт (рис. 4). Форма її мала вигляд амфори. Діаметр горла 1,25 м. Горло йшло сторч на глибину 1 м, далі яма конічно поширювалась і в найширшому місці досягала 2 м у діаметрі. Нижче вона знову звужувалась і дно закінчувалося конічно, на глибині 2,6 м. Яма була засипана землею, в якій знайдено багато фрагментів від різного посуду: амфор, місцевого простого ліпного посуду, сірого,

зробленого на крузі, з матовою поверхнею, а також і з глянцевою. Тут же трапились і кістки тварин: коня, бика. В самому низу був тонкий шар золи з вугликами та черепками посуду з слідами вогню. Цілком очевидно, що ця залишена зернова яма була пізніше засипана сміттям.

Знахідки кераміки:

I. Місцевий ліпний посуд. Фрагментів місцевого посуду, зробленого без гончарського круга, в цьому селищі трапилось небагато. Цей посуд не орнаментований. Лише на одному фрагменті виявлений орнамент з тонких рисок, що були надряпані якимсь гострим знаряддям (рис. 5, 6). По горлу його шийки навкруги йде одна риска, а від неї відходять на боки окремі короткі провісні риски.

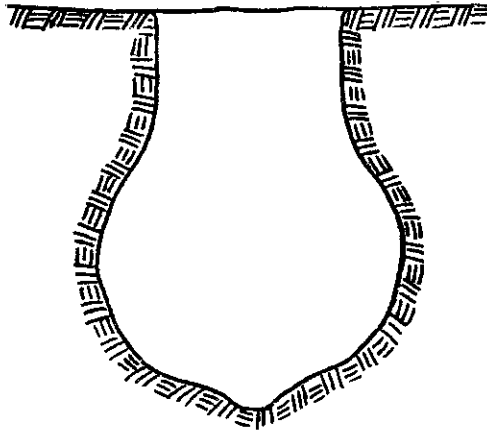

Рис. 4. Розріз зернової ями.

В селищах цього типу місцевий посуд зроблений неакуратно і майже зовсім не орнаментований. Зовнішнім виглядом він гірший від посуду селищ стародавніших. Але випалювання його значно краще.

Матеріалом для цього посуду служила місцева глина. На зломі фрагменти мають структуру шарувату, вугільно-матову, з зернами кварцю; зовнішня поверхня червонувата від випалу.

Посуд має форму біконічну, причому верхня частина посуду менша від нижньої і ширша. Діаметр горла цих посудин коливається між 10—20 см, дещо — від 10—10,5 см. Товщина стінок нерівномірна, але загалом досить тонка, від 0,6 до 0,9 см. Денця дуже грубі, до 3 см. Розміри посуду різні — є маленькі, є й досить великі, але великих найбільше. Висота посуду досягає іноді 30 см. Вінця його відтягнуті, потоншені і відігнуті зовні. Шийка коротка. Деякі фрагменти мають сліди обробки зубчаткою. Знайдено також провісну ручку (рис. 5, 2) та одну ніжку від площки, які в селищах цього типу на Дніпрі були обов'язковою приналежністю (рис. 5, 7).

II. Сірий ніздрюватий посуд. Цей посуд зроблений на гончарському крузі. На зломі — глина суцільної структури, з зернами кварцю. Зовнішня його поверхня дуже ніздрювата. Товщина стінок від 0,8 до 1 см. Це — чималий посуд, але фрагменти знайдені такі, які не дають можливості виявити його форму. Можна лише сказати, що посуд

був досить широкий. Денця його невеликі, близько 9 см у діаметрі, загалом не потовщені, лише в місці зв'язку з стінкою помітно потовщення. На зовнішній поверхні є сліди у вигляді поземних рисок, які сталися від посування зерен кварцю під тиском якоїсь правилки. Цього посуду трапилось досить.

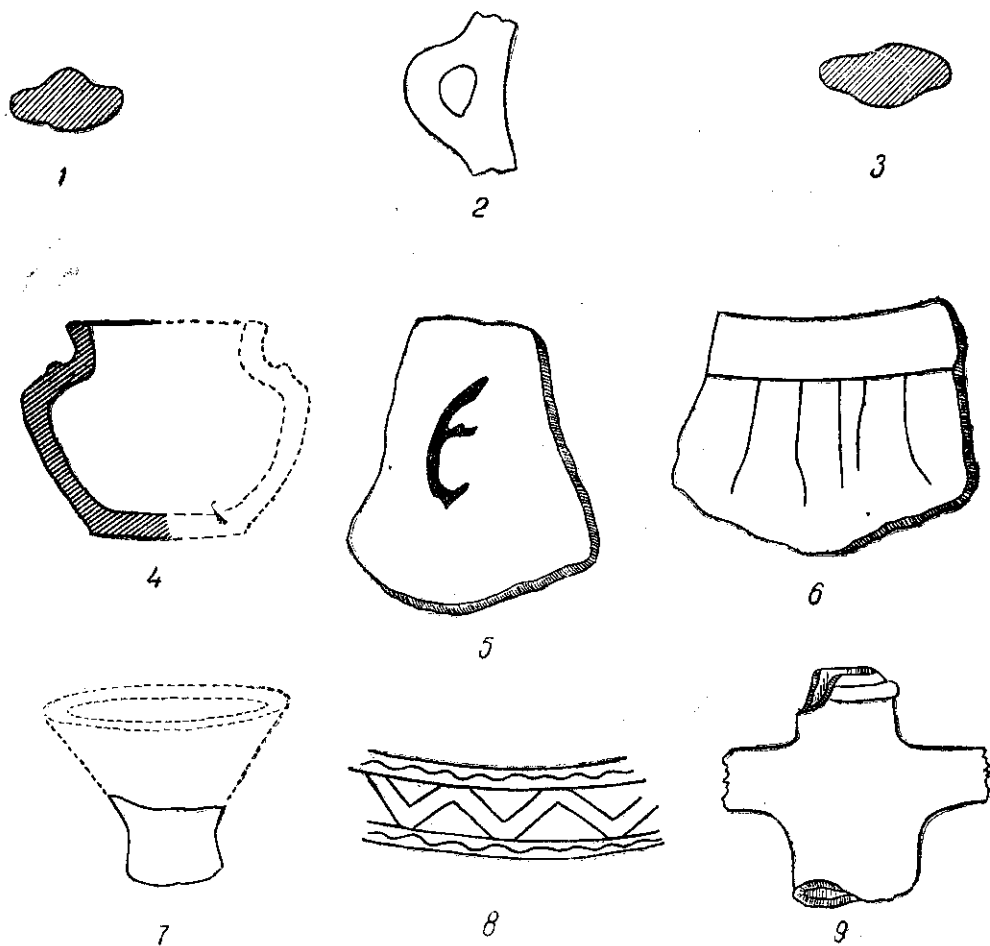

Рис. 5. Зразки кераміки поселення (1/2 н. в.).

III. Сирій посуд. Зроблений він на гончарському крузі, гарного виробу, з шорсткою, гладенькою, а іноді й глянцевою поверхнею. Злом посуду — сірого або каштанового кольору — має суцільну структуру, глина гарно виготовлена. Фрагменти дають можливість виявити різні форми мисочок, горшечків, глечиків та ін. Це все посуд невеликого розміру. Зроблений він дуже гарно, випал цілком задовільний. Поверхня посуду іноді буває заглянцована, як лак. Стіни тонкі, від 0,4 до 0,8 см. Денця плоскі і на зовнішній поверхні мають концентричні поглиблення,

що чергуються з підвищеними виступами. Діаметр донець від 6,4 до 10,7 см. Крайки то рівні сторчові, з оперезуючими валиками по вінцях, то відігнуті зовні. Є провісні невеликі ручки. Іноді по глянсовій поверхні нанесено орнамент прогладжуванням якимось знаряддям. Складався цей орнамент лише з різних ламаних ліній (рис. 5, 8). Цей посуд нагадує посуд полів поховань. Знайдено його досить багато.

IV. Посуд, критий сірим лаком. Це полакований художній посуд, зроблений на гончарському крузі. Його знайдено лише два екземпляри.

V. Амфори. Решток амфор знайдено багато. У великій кількості вони трапляються по всіх селищах та городищах цього типу на півдні України.

Горла амфор вузькі (рис. 5, 9), денця або гостроконечні, або з рильцями, ручки плоскі, подвійні, або з горбочками та виїмками (рис. 5, 1, 3). На деяких фрагментах є написи або літери (рис. 3 і 5, 5), зроблені червоною фарбою.

Не може бути сумніву в тому, що в даному разі ми маємо селище, що належало місцевому землеробському населенню перших століть н. е., про що так яскраво свідчить археологічний матеріал.

Селищ цього типу на р. Інгульці знайдено багато. Характерна їх ознака — відсутність будь-яких захисних споруджень.

Але селище на правому березі р. Інгульця (коло с. Роксандрівки), яке належить до цього ж часу, оточене прямокутної форми земляним валом, у зв'язку з чим і повинно бути віднесене до городищ. Очевидно, Роксандрівське городище мало якесь інше значення, ніж селища землеробського типу у долині р. Інгульця. Найімовірніше, це був торговельний осередок — факторія — серед землеробських поселень долини р. Інгульця, що служив проміжним, перевалочним пунктом.

Певна річ, що такий пункт необхідно було забезпечити від будь-яких несподіванок з боку хоч і дружнього, але часто небезпечного населення степів.

А. В. ДОБРОВОЛЬСКИЙ

ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ ПЕРВЫХ ВЕКОВ НАШЕЙ ЭРЫ НА р. ИНГУЛЬЦЕ

Резюме

Несмотря на то, что Ольвия уже изучена в достаточной степени и ее материалы систематизировались в предлах четверти века, изучение земледельческих поселений периферии Ольвии этого времени начато лишь в последние годы. Между тем, чтобы понять и правильно истолковать культурно-исторические события, происходившие в Причерноморьи в античное время, необходимо обратить особое внимание именно на эти поселения.

Одно из таких поселений на правом берегу р. Ингульца против моста с. Отбедо-Васильевки было исследовано автором. Это поселение

состояло из отдельных каменных жилых сооружений, расположенных рядами по склону плато и прилегающей надпойменной террасе.

Несмотря на то, что это поселение уже сильно пострадало в связи с вывозом отсюда камня крестьянами с. Снигиревки, все же во многих местах были видны остатки фундаментов и завалов отдельных стен сооружений.

Исследованы остатки четырех таких сооружений и одна зерновая яма.

Жилища в плане представляют четырехугольные продолговатые сооружения, не совсем правильной формы. Одно сооружение состояло из двух половин: большей комнаты и меньшей, отделенной каменными выступами стен внутри с обеих сторон — сениц.

В одном из жилищ были найдены остатки печи, на поде которой стояли два сосуда (в фрагментарном виде). Находки в основном представляют собою керамические остатки пяти сортов: 1) простой лепной посуды; 2) грубых серых, сделанных на гончарном круге больших сосудов; 3) серой лощеной, напоминающей керамику „полей погребений“; 4) простой серолаковой и 5) амфор.

На двух горлышках от амфор имеются надписи красной краской.

Найдена была и зерновая яма амфоровидной формы, заполненная отбросами того же времени. Поселения хорошо датируются керамикой первых веков н. э.

Все это — неогражденные поселения. Только возле с. Роксандровки есть городище этого же времени, в котором автор видит факторию, выдвинутую Ольвией в гущу местного земледельческого населения.
